

**DYNAMIKA PROBLEMÓW ROZWOJOWYCH OKRESU
DORASTANIA W ŚWIETLE MODELU
JOHNA C. COLEMANA**

Zofia Dołęga*
Instytut Psychologii
Uniwersytet Śląski
Katowice

**DYNAMICS OF SOME DEVELOPMENTAL PROBLEMS OF
ADOLESCENCE IN THE LIGHT OF J. C. COLEMAN'S THEORY**

Summary. Examined adolescent concerns over different relationships in a test of J. C. Coleman's focal theory of adolescence. Two concerns of the focal model: autonomy and loneliness are examined. The *PIA* and *SBS* Scales were administered to 803 12-19. yr olds. Estimated differences in four-phase grow-up division (12-13., 14-15., 16-17., 18-19. yrs). The general pattern of peak ages for Ss' interpersonal concerns provided support for the focal model. In detail: in the first age group showed significant high functional autonomy and the third age group showed significant high emotional aspect of loneliness. Findings strongly suggest that the changes in adolescent relationships are intimately linked to the general process and problems of individuation, as implied by the focal model. It should be pointed out, however, that important parts of the focal theory remain at present untested.

Wprowadzenie

Tradycyjnie rozwój w okresie dorastania uznaje się za sprzyjający zjawiskom kryzysowym. Kryzysowość tego wieku polega na szczególnej kumulacji problemów o charakterze intra- i interpsychicznym, będących wynikiem długotrwałych kosztów wzrostu, oczekiwań społecznych, czynników sytuacyjnych i ważnych zadań życiowych podejmowanych w drugiej dekadzie życia (por. Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa, 1996; Obuchowski, 1997; Brzezińska, Trempała, 2000).

Jest rzeczą zastanawiającą, że mimo ogromnej dynamiki zmian rozwojowych w okresie dorastania, wielu wyzwań i zadań związanych z procesami dojrzewania i wchodzeniem w okres dorosłości, większość dorastających przechodzi przez nie w sposób zadowolający; tylko pewna grupa młodzieży ujawnia poważniejsze behawioralne czy emocjonalne problemy i wbrew potocznym sądom, jedynie nieliczni doznają zaburzeń o charakterze psychopatologicznym.

* Adres do korespondencji: Zofia Dołęga, Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, ul. Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice.

Próbując wyjaśnić ten fenomen warto sięgnąć do koncepcji Johna C. Colemana (Coleman, 1974, 1978, 1979, 1989, 1997; Coleman, Hendry 1990). Jest to oryginalna próba opisu i wyjaśniania zmian rozwojowych w drugiej dekadzie życia, nawiązująca do neofunkcjonalnej koncepcji rozwoju Paula Baltesa (Baltes, 1987, za: Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa, 1996; Brzezińska, Trempała, 2000). Koncepcja Baltesa pojmuje rozwój jako proces polegający na adaptacji osiąganey poprzez selektywne ukierunkowanie rozwoju na określone cele, optymalizację sposobów ich realizacji oraz kompensację funkcjonalną rozumianą jako odpowiedź jednostki na zagrożenia rozwojowe. Komponenty rozwoju, w skrócie SOC (*section-optimization-compensation*), czyli selekcja, optymalizacja i kompensacja kształtują w określonym czasie interaktywny system działań lub ukierunkowane funkcjonowanie jednostki bądź całych grup. Zmiany rozwojowe są więc wielowymiarowe, wzajemnie powiązane oraz indywidualnie zróżnicowane; mają charakter ilościowy i jakościowy; nie zawsze są funkcją wieku metrykalnego, ale zawsze mają kontekstowy charakter. Kontekst dotyczy zmian o charakterze normatywnym związanych z wiekiem i środowiskiem życia oraz zmian nienormatywnych, powstających wyjątkowo, pod wpływem np. ważnych wydarzeń życiowych, zdarzeń losowych itp. Nasilenie, częstotliwość występowania i znaczenie zmian rozwojowych może mieć zarówno wzrostowy, jak i spadkowy charakter, co wiąże się z przewagą funkcjonalną któregoś ze składników procesu SOC. Dlatego, intensywność zmian typowych dla okresu dorastania może, ale nie musi powodować wzrostu zagrożeń rozwojowych. Przykładowo, typowa dla okresu dorastania reorientacja w zakresie ważności relacji społeczno-emocjonalnych z rówieśnikami i dorosłymi nie musi, ale może wiesć do symptomów kryzysu w relacjach interpersonalnych. Z drugiej jednak strony, brak oznak kryzysu rozwojowego o interpersonalnym charakterze nie jest oczywiście dowodem, że dorastający nie przeżywają go w sposób bardziej subtelny i niesygnalizowany.

Teoria Colemana jest przykładem empirycznych studiów nad dynamiką pozytywnych i negatywnych zmian rozwojowych w sferze relacji społecznych, będących źródłem typowych dla adolescencji problemów, takich, jak:

- konieczność psychologicznego odróżnienia siebie od innych ludzi (*self-other differentiation*),
- renegotjowanie i ustalenie relacji autorytetu,
- nieuchronność zmian w relacjach z rodzicami w kierunku intrapsychicznej separacji,
- ustabilizowanie relacji z rówieśnikami w dużych i małych grupach,
- rozwój zdolności nawiązywania kontaktów między osobami odmiennej płci na nowych, bardziej dojrzałych zasadach,
- konieczność wzrostu samodzielności życiowej,
- rozwiązanie problemu samotności.

Studia empiryczne nad tymi problemami skłoniły Colemana do sformułowania teorii centralnych problemów rozwojowych okresu dorastania (*the focal theory of adolescence*). Jej generalną tezą jest stwierdzenie, iż poszczególne problemy dotyczące rozwoju relacji dorastających ze światem ujawniają się w różnym czasie rozwojowym, mają zróżnicowane nasilenie i zmienną dynamikę przebiegu. Stanowią pewien wzorzec rozwojowy typowy dla populacji lub grupy badanych w określonym wieku i w określonym kontekście społecznym (*the general pattern of peak ages for adolescents in a cross-national context*). Ponadto

w odpowiedniej procedurze badań dają się ujawnić sekwencje problemów interpersonalnych okresu dorastania.

Coleman zakłada, że typowy przebieg nasilających się w okresie dorastania problemów ma charakter asynchroniczny. Asynchroniczność to zjawisko przystosowawcze i rozwojowo korzystne, ponieważ intensyfikowanie się określonego problemu pozwala większości dorastających koncentrować się na jego rozwiązaniu w pewnym, określonym czasie. Następnie, uporanie się z owym problemem pozwala dorastającym skupić się na czymś rozwojowo nowym. Coleman jest zdania, że gdyby dla ogólnych tendencji rozwojowych typowa była synchroniczność nasileń owych problemów, wywoływałoby to kumulację problemów rozwojowych i stanowiło źródło poważnych trudności przystosowawczych.

Zatem interakcyjność różnych czynników rozwojowych i jej różne funkcjonalne znaczenie dla określonej fazy rozwoju nie pozwala opisywać generalne czy uniwersalne właściwości wieku dorastania, ale wskazuje na pewną wspólnotę problemów okresu adolescencji (*concerns*), które pojawiają się w różnych sekwencjach rozwojowych, jeśli badana jest młodzież z określonego środowiska wychowawczego, kulturowego czy socjalnego w określonym czasie historycznym. Oczywiście szereg problemów w rozwoju relacji społecznych może ujawnić się w okresie dorastania jednocześnie, ale żaden z nich nie dotyczy dokładnie tylko i wyłącznie określonego wieku czy poziomu rozwoju, żaden też z nich nie pozostaje bez związku z aktualną sekwencją zmian rozwojowych. Przykładowo, Coleman (1974) opisał zjawisko lęku nasilającego się w okresie dorastania, który ma różną dynamikę w zależności od tego, jakiego kontekstu społecznego dotyczy. Lęk przed osobami przeciwnej płci to problem chłopców w początkach dorastania, tj. około 11 roku życia; lęk dorastających przed odrzuceniem przez grupę rówieśniczą najsilniej przeżywany przez 15-latków, lęk towarzyszący konfliktom z rodzicami dominuje u 17-latków. Zjawiska te w określonym kontekście społecznym czy kulturowym mogą się intensyfikować lub niwelować, np. kumulacja problemów fazy pubertacji u dorastających amerykańskich chłopców, mająca miejsce w okresie przechodzenia z poziomu edukacji podstawowej do ponadpodstawowej, powoduje typowe dla okresu wczesnej adolescencji obniżenie się poziomu samooceny. Zwiększa też ryzyko niepowodzeń szkolnych, wzrost zaburzeń w zachowaniu i „wypadanie” uczniów z systemu szkolnego (por. Bee, 2000). Jednocześnie, wzór dynamiki narastania problemów związanych z rozwojem relacji społecznych w różnych środowiskach nie ma charakteru konieczności, bo ich intensywność wynika, na szczęście, z interakcji korzystnych i niekorzystnych czynników: wieku a raczej wieku biologicznego dojrzewania, płci oraz kulturowych, generacyjnych, wychowawczych i sytuacyjnych uwarunkowań.

Należy zauważyć, że stanowisko Colemana jest bardziej modelem badawczym „skupisk problemów” istotnych dla rozwoju relacji społecznych w określonym kontekście społeczno-kulturowym niż elaboracją teoretyczną samych problemów. W warstwie metodologicznej model Colemana proponuje, by analiza centralnych problemów dorastania obejmowała nie tylko generalne tendencje rozwojowe, ale także szczegółowe ich aspekty. Analiza tego typu podobna jest w pewnym stopniu do metody studiów klinicznych przypadków, ale takiej którą prowadzi się na dużej, reprezentatywnej grupie osób, z zastosowaniem ilościowej i jakościowej obróbki danych. Zdaniem Colemana, procedura taka pozwala na zobrazowanie szczegółowych problemów reprezentatywnych dla danej populacji czy

podpopulacji młodzieży. Pozwala odpowiedzieć na zasadnicze w *focal theory* pytanie: czy w badanym przebiegu zmian rozwojowych pojawia się synchronia i kumulacja procesów rozwojowych, czy też bardziej charakterystyczna jest asynchroniczność i sekwencyjność zmian? Coleman zakłada, że jeśli diagnozowane zmiany mają asynchroniczno-sekwencyjny charakter, to dorastający mają czas na znalezienie odpowiednich sposobów radzenia sobie z nimi, co jest zazwyczaj wskaźnikiem optymalnego przebiegu rozwoju. Dorastający cechują się wówczas satysfakcjonującym poziomem kontaktów społecznych, pozytywną samooceną, poczuciem sprawstwa i kontroli nad przebiegiem relacji społecznych oraz ogólnym dobrostanem psychicznym. Jeśli natomiast procesy rozwojowe charakteryzują się synchronicznością to powodują kumulację problemów w jakimś określonym momencie czy fazie dorastania. Istnieje wówczas większe prawdopodobieństwo pojawienia się zaburzeń w sferze intrapsychicznej lub interpersonalnej albo w obu jednocześnie. Zatem sekwencyjna lub kumulacyjna charakterystyka badanych zmian rozwojowych dostarcza negatywnej lub pozytywnej oceny prawdopodobnych zdolności adaptacyjnych u młodych ludzi; jest podstawą do przewidywań o ich przyszłym, optymalnym rozwoju psychicznym lub o prawdopodobieństwie zagrożeń rozwojowych.

Coleman prowadził badania w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku na dużej populacji młodzieży w normie intelektualnej z okolic Londynu i wschodniej Anglii. Stosował techniki projekcyjne w formie zdań niedokończonych typu: *Jeśli osoba jest sama to...; Dla dziewczyny rodzice to...; Dla chłopca rodzice to...; Jeśli ktoś nie jest częścią grupy to...* itp. Poprawność modelu Colemana analizowano, jak dotąd, w trzech rodzajach studiów empirycznych. Pierwsze są odniesieniem do ogólnych tez Colemana i repliką sposobu ich empirycznego pomiaru (np. Siddique, D'Arcy, 1984; Violato, Holden, 1988). Ich wyniki potwierdzają dość oczywiste stanowisko Colemana, że zmiany rozwojowe o charakterze jednoczesnym, kumulującym mogą być bardziej stresujące, wywołują trudności adaptacyjne i częściej wymagają procesów kompensacyjnych; podczas gdy zmiany sekwencyjne pozwalają na lepsze przystosowanie (por. Sayag, 1993; Simmons i in., 1987).

Druga grupa badań empirycznych skupia się na analizie niektórych, szczegółowych problemów wskazanych przez Colemana. Przykładowe są tu badania nad spadkiem znaczenia przynależności do dużych grup rówieśniczych u starszej młodzieży, rozwojem małych grup i bliskich związków emocjonalnych, np. przyjacielskich. Ich wyniki dowodzą, że np. brak zadowolenia dorastających z typowego we wczesnej adolescencji konformizmu grupowego prowadzi starszych adolescentów do sprzeciwu wobec dużych grup, do których młodzież należy i prób bardziej autonomicznego działania (Brown i in., 1986).

Trzeci typ stanowią replikacje modelu Colemana w badaniach porównawczych, prowadzonych w różnych środowiskach kulturowych (np. Goosens, Marcoen, 1999) oraz projekty uwzględniające poszerzoną problematykę rozwoju relacji o nowe obszary nie analizowane przez Colemana. Projekty te często stosują alternatywne, niekoniecznie projekcyjne techniki pomiaru, takie jak np. kwestionariuszowe badania nad zmianami w sposobach spędzania wolnego czasu przez młodzież szkocką (Hendry i in., 1996). Pokazują zasadność analizowania całych wzorów sekwencji rozwojowych w okresie dorastania w odniesieniu do czynnika czasu i w kontekście szerszych procesów społecznych i swoistości kulturowej. Przykładowe jest tu powoływanie się na wyniki wcześniejszych badań nad

problemami dorastania i próby ich aktualizacji dokonywanej współcześnie i na podstawie badań w odmiennych środowiskach kulturowych. Na przykład, z dawnych badań australijskich wiadomo, że szczytowy okres nasilenia się konformizmu grupowego przypada na 13-14 rok życia (Dunphy, 1963, za: Bee, 2000). Natomiast z badań europejskich Luca Gosenssa i Alfonsa Marcoena (1999) wynika, że współczesna młodzież (belgijska) przejawia szczególnie nasilony konformizm nieco później, bo w środkowej adolescencji. Co ciekawe, konformizm ten oparty na lęku przed odrzuceniem przez grupę silnie jest związany z płcią: dotyczy przede wszystkim dziewcząt w 15 roku życia, natomiast w żadnej z faz dorastania nie jest znacząco wyższy u chłopców. Inne badania interesują się inicjowaniem zachowań heteroseksualnych u młodzieży, np. początkami tzw. „chodzenia ze sobą”. Choć wskazują okres między 15 a 16 rokiem życia za typowy dla tego rodzaju zachowań, uznają jednak, że wiek chronologiczny jest tu tylko jedną ze znaczących zmiennych. Inne, to pochodzenie etniczne, status rodzinny, status materialny, religijność. Z badań amerykańskich, np. wynika, że dziewczęta o latynoskim lub afroamerykańskim pochodzeniu etnicznym, z niepełnych lub rekonstruowanych rodzin o niskim statusie materialnym oraz jednocześnie o niskiej religijności inicjują kontakty heteroseksualne znacząco wcześniej niż inni dorastający (Bingham i in., 1990; Miller, Moore, 1990).

Problem

Prezentowane w tej pracy studium empiryczne analizuje dwa tematy uważane przez Colemana za *centralne problemy okresu dorastania*: autonomii i samotności. Sięga do ogólnych założeń modelu Colemana, ale wykorzystuje własne, konstruowane dla potrzeb projektu narzędzia i procedury badawcze.

Autonomia jest złożoną zmienną psychologiczną. O autonomii poznawczej, jako efekcie zaawansowanego procesu adaptacji jednostki, pisał Jean Piaget (1967). Norman Bull (1970), nawiązując do Piagetowskiej tradycji badań nad związkami rozwoju poznawczego i moralnego, określił autonomię jako stadium rozwoju wewnętrznych przekonań o słuszności norm moralnych i własnego postępowania. Autonomia jest rodzajem niezależności osoby od zdarzeń, w których ona uczestniczy. Polega na realizacji wytworzonych przez jednostkę celów i zadań, które są wyrazem jej życiowych dążeń. Stopień, w jakim zadania i sposoby ich realizacji wynikają z własnych preferencji osoby, powiązanych z całością jej dążeń traktowanych jako jej własne, jest stopniem jej autonomii. W takim znaczeniu można mówić o autonomii jako autonomii jednostki (por. Obuchowski, 1985).

W okresie dorastania nie można jeszcze mówić o osiągniętej stabilności działań i dążeń dorastających. Okres ten charakteryzuje się wyraźną zmiennością i różnorodnością koncepcji i celów życiowych, w którym brak jest dostatecznie zintegrowanego modelu świata. Stąd stopień autonomii dorastających osiąganej w tym czasie jest niestabilny. Zgodnie ze stanowiskiem Jane Loevinger i jej współpracowników (1985), osiągnięcie autonomii osobowej jest możliwe poza okresem dorastania, tzn. wówczas, gdy jednostka jest w stanie lepiej tolerować naciski i kontrolę społeczną, pogodzić się poznawczo i emocjonalnie z możliwością odmienności własnego punktu widzenia w jakiejś kwestii od poglądów innych ludzi oraz przystosowywać się do zewnętrznych wymagań. Zatem zakres

autonomii, jaki można badać w okresie dorastania, dotyczy raczej nasilenia dążeń autonomizacyjnych u dorastających niż poziomu osiągniętej autonomii osobowej.

Przejawy autonomizacyjnych dążeń w okresie adolescencji mogą być rozpatrywane w różnych aspektach. Procesy autonomizacyjne w aspekcie poznawczym i moralnym przejawiają się w skłonnościach młodych ludzi do refleksji, autoanalizy, rozwoju samostereowności i samokontroli. W odniesieniu do dorastających, Wim Beyers i Luc Goossens (1999) mówią o autonomii emocjonalnej i behawioralnej. Marc J. Noom, Maja Dekovic i Wim H. Meeus (1999) wymieniają autonomię funkcjonalną, emocjonalną i autonomię postaw (*attitudinal autonomy*). Autonomia opisywana jest też w aspekcie pragmatycznym jako proces stopniowego usamodzielniania się, wycofywania się spod kontroli i wpływu dorosłych i rówieśników oraz wyboru własnych sposobów radzenia sobie w życiu. W sferze interpersonalnej za przejawy autonomii dorastających uważa się ich skłonność do niekończących się dyskusji, polemik, deklarowanie niechęci do przyjmowania poglądów i ocen innych osób, próby określenia własnego stanowiska w nieważnych sprawach i ważnych zadaniach życiowych. Można powiedzieć, że zgodnie ze stanowiskiem Colemana (1989) autonomia jest złożonym inter- i intrapsychnicznym procesem wynikającym z trzech tendencji do: dyferencjacji ja-inni, koniecznego wzrostu samodzielności dorastających i zmiany dotychczasowych priorytetów i autorytetów.

Drugie z analizowanych tu zagadnień dotyczy problemu samotności w okresie dorastania. Samotność jest złożonym fenomenem psychologicznym o subiektywnym, wieloaspektowym sensie (Rokach, Brock, 1997). W okresie adolescencji problem ten może się pojawiać w odpowiedzi na niesatysfakcjonujący przebieg relacji społecznych i wzrost potrzeby więzi emocjonalnych o specjalnym dla młodzieży znaczeniu. Można więc mówić o co najmniej trzech ważnych, silnie współzależnych aspektach samotności: społecznej, emocjonalnej, i egzystencjalnej (Dołęga, 1999). Samotność społeczna odnosi się do poczucia izolacji i marginalizacji, braku możliwości zidentyfikowania swojej roli w relacjach społecznych oraz pewności swojego znaczenia dla partnerów relacji społecznych. Samotność emocjonalna jest wiązana z poczuciem deficytu więzi o specjalnym emocjonalnym znaczeniu, obniżeniem nastroju i negatywną samooceną dorastających jako partnerów relacji społecznych. Samotność egzystencjalna odnosi się do subiektywnych przekonań młodzieży o braku możliwości identyfikacji z wartościami, normami i celami życiowymi, które pozwalają na zakotwiczenie się w szerszej społeczności i głębszą integrację społeczną.

Odwołując się do modelu Colemana zachodzi pytanie, czy autonomia i samotność są równie silnie odczuwane w całym przebiegu okresu dorastania, czy też zyskują zróżnicowane nasilenie w jakiejś określonej jego fazie. I jaki jest w związku z tym – sekwencyjny czy kumulatywny – wzorzec dynamiki tendencji autonomizacyjnych i poczucia samotności w okresie dorastania? Wydaje się, że tendencje autonomizacyjne dorastających mogą wpływać na brak satysfakcji z przebiegu ich relacji społecznych, wywoływać poczucie osamotnienia i przekonanie o zagubieniu w świecie wartości. Zjawiska te w odniesieniu do młodzieży są dość często opisywane w literaturze przedmiotu (np. Gurycka, 1991; Rembowski, 1992; Obuchowska, 1996; Bee, 2000). Z punktu widzenia teorii centralnych problemów dorastania można więc postawić hipotezę, że konieczna dla rozwoju psychicznego pewna autonomizacja procesów rozwojowych może prowadzić do synchronizacyjnej kumulacji tendencji do autonomii u dorastających i jednoczesnego silnego przeżywania sa-

motności we wszystkich jej aspektach. Jest więc prawdopodobny kumulatywny wzorzec dynamiki zmian rozwojowych w zakresie badanych tu zmiennych. Ze względu na wcześniejsze wyniki badań, wskazujące na silne tendencje do autonomicznego działania u najmłodszych dorastających (Dołęga, 2000), można sądzić, że kumulacyjny wzorzec dynamiki autonomii i poczucia samotności w okresie dorastania może odnosić się przede wszystkim do najwcześniejszej jego fazy.

Metoda

Badanymi objęta została młodzież miejska w wieku 11-19 lat. Badani byli uczniami z 18 szkół podstawowych oraz 11 liceów ogólnokształcących i techników z terenu 17 miejscowości województwa śląskiego. Dobór szkół był incydentalny i wynikał z dostępności terenu badań. Badano całe grupy klasowe, których dobór w ramach danej szkoły był losowy. Pomiaru dokonano w drugim i trzecim miesiącu nowego roku szkolnego (1997/98). Analizowano wyniki 803 osób ($K = 408$; $M = 395$).

Do pomiaru autonomii użyto 20-itemowej *Skali PIA (Pomiar Izolacji i Autonomii)*, której wynik sumaryczny jest operacyjną, globalną miarą autonomii. Jej historię konstruowania i własności psychometryczne opisano w literaturze przedmiotu (Dołęga, 2000). *Skala PIA* nie mierzy autonomii jako osiągniętej stałej dyspozycji do stabilnego działania, ale tendencje autonomizacyjne młodzieży.

Do pomiaru samotności zastosowano 60-itemową, addytywną *Skalę SBS (Skala do Badania Samotności)*, składającą się z trzech podskal: samotności społecznej *SBS/sp*, emocjonalnej *SBS/se* i egzystencjalnej *SBS/seg*. Skala ogólna i jej składowe zostały skonstruowane na podstawie analizy semantycznej wypowiedzi uzyskanych w rozmowach z młodzieżą oraz wielostopniowej procedury psychometrycznej (Dołęga, 1999).

W ramach ilościowej analizy wykonano obliczenia korelacji liniowej między badanymi zmiennymi globalnymi autonomii i poczucia samotności oraz średnich wartości tych zmiennych w czterech podgrupach wiekowych: 11, 12-13 (0), 14-15 (1), 16-17 (2) i 18-19 (3) rok życia. Istotność różnic wariancji wyników w skalach *SBS* i *PIA* ze względu na czynnik wieku oszacowano, stosując jednościeżkową analizę wariancji ANOVA. Istotność różnic średnich dla poszczególnych itemów skali *PIA* ustalono testem t dla grup niezależnych. Przed przyjęciem wyników analizy wariancji przeprowadzono testowanie homogeniczności grup (test *Levene'a*). W przypadku braku homogeniczności uwzględniono zredukowaną liczbę stopni swobody. W analizie istotności różnic średnich międzygrupowych dla nierównych liczebności grup przeprowadzono w procedurze *post hoc* (test *Scheffe*). W interpretacji rezultatów testowania statystycznego za poziom istotności odrzucenia hipotez zerowych przyjęto $p < 0,05$, a tendencję do odrzucenia hipotez zerowych dla $p < 0,1$ ¹.

Wyniki badań

Obliczone korelacje r -Pearsona wykazały istotny statystycznie związek między poziomem autonomii dorastających oraz samotnością globalną i wszystkimi jej składowymi

¹ Obliczenia w pakiecie statystycznym SPSS+PS.

(od $r = 0,42$ do $r = 0,50$; $p < 0,01$). Siłę tych związków można określić jako przeciętną (por. Góralski, 1974, s. 34).

Tabele 1 i 2 prezentują parametry statystyczne rezultatów uzyskanych w skalach *PIA* i *SBS*. Tabela 3 dostarcza danych o efektach wariancji wyników ze względu na czynnik wieku.

Tabela 1. Statystyki opisowe wyników ogólnych *SBS* i *PIA*

Skale	N	M	Błąd standardowy	Odchyl. standardowe S	S ²	Skośność	Błąd standardowy skośności	Kurtoza	Błąd standardowy kurtozy	Test Levene'a	Istotność Test Levene'a
PIA	803	47,79	0,33	9,27	85,86	0,21	0,08	0,23	0,17	2,37	0,06
SP	803	40,68	0,40	11,33	128,41	0,43	0,08	-0,36	0,17	1,66	0,17
SE	803	43,40	0,34	9,69	93,79	0,16	0,08	-0,34	0,17	0,72	0,53
SEG	803	44,28	0,30	8,59	73,83	0,13	0,08	-0,43	0,17	2,12	0,09
SUMA	803	128,36	0,93	26,43	698,48	0,26	0,08	-0,57	0,17	1,26	0,28

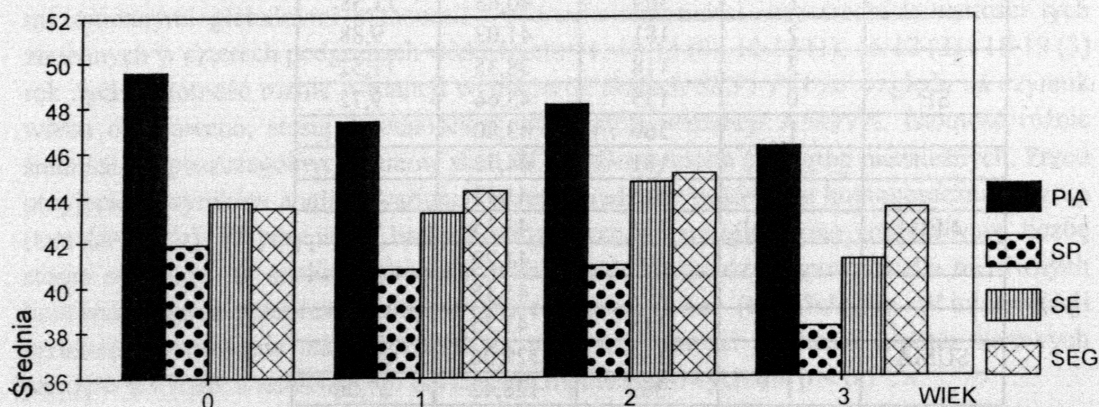
Tabela 2. Wyniki w *SBS* i *PIA* ze względu na podgrupy wiekowe

Skale	Grupa wiekowa	N	Średnia	Odchylenie standardowe
PIA	0	135	49,46	10,16
	1	369	47,39	9,56
	2	181	48,23	8,21
	3	118	46,42	8,56
SP	0	135	41,85	12,12
	1	369	40,83	11,58
	2	181	41,02	9,88
	3	118	38,35	11,52
SE	0	135	43,66	9,72
	1	369	43,30	9,96
	2	181	44,71	8,97
	3	118	41,42	9,61
SEG	0	135	43,55	9,30
	1	369	44,29	8,85
	2	181	45,15	7,74
	3	118	43,75	8,17
SUMA	0	135	129,06	27,88
	1	369	128,42	27,06
	2	181	130,88	23,42
	3	118	123,52	26,78

Tabela 3. Analiza wariancji ze względu na wiek

Skale		Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
PIA	Między grupami	689,08	3	229,69	2,69	0,04
	Wewnątrz grup	68168,07	799	85,31		
	Ogółem	68857,15	802			
SP	Między grupami	857,10	3	285,70	2,23	0,08
	Wewnątrz grup	102127,28	799	127,81		
	Ogółem	102984,38	802			
SE	Między grupami	786,61	3	262,20	2,81	0,04
	Wewnątrz grup	74440,46	799	93,16		
	Ogółem	75227,07	802			
SEG	Między grupami	241,68	3	80,56	1,09	0,35
	Wewnątrz grup	58971,83	799	73,80		
	Ogółem	59213,51	802			
SUMA	Między grupami	3983,17	3	1327,72	1,90	0,12
	Wewnątrz grup	556196,36	799	696,11		
	Ogółem	560179,54	802			

Okazuje się, że wiek w sposób istotny różnicuje poziom autonomii u dorastających z czterech faz adolescencji ($F = 2,69$; $p < 0,04$). Nie wpływa jednak na zmienność poczucia samotności jako na zmienną globalną. Nie różnicuje też poczucia samotności egzystencjalnej. Daje natomiast silne zróżnicowanie w jednej z jej składowych, tj. w samotności emocjonalnej ($F = 2,81$; $p < 0,04$). Zauważyć też można tendencję do oddziaływania czynnika wieku na zmienność samotności społecznej ($F = 2,24$; $p < 0,08$). Rycina 1. ilustruje omawiane tu rezultaty w sposób graficzny.



Rycina 1. Średnie wyniki w PIA i SBS w czterech podgrupach

Porównanie średnich wartości PIA i SBS w wyróżnionych podgrupach wiekowych pozwala zauważyć, że szczególnym źródłem zmienności autonomii jest wysoki poziom w pierwszej fazie dorastania (0) i znaczące jego obniżenie w fazie czwartej (3) (*post hoc*:

różnica między średnimi w tych fazach dorastania równa: 3,04; $p < 0,07$). Jeśli natomiast zanalizować zmiany w poczuciu samotności emocjonalnej to można zauważyć wzrost tego poczucia między fazą pierwszą (0) a trzecią (2), a następnie spadek w fazie ostatniej (3) (*post hoc*: różnica między średnimi równa 3,29; $p < 0,02$). Poczucie samotności społecznej natomiast ma tendencję do obniżania się między 12 a 19 rokiem życia: najwyższy jego poziom ujawnia się w fazie (0) i najniższy w fazie (3) (*post hoc*: różnica między średnimi równa 3,50; $p < 0,06$).

Analizowane problemy prezentują swoiste nasilenie i dynamikę zmian w okresie dorastania. Tendencja do funkcjonowania autonomicznego pojawia się wcześnie, w początkach adolescencji. W tym czasie dorastający sygnalizują też znaczący brak satysfakcji z przebiegu relacji społecznych. Podkreślają zbyt niski poziom kontaktów z ludźmi, brak integracji i poczucie marginalizacji, co ujawnia się wysokimi wynikami w skali samotności społecznej. Natomiast w okresie późniejszym, tj. około 16-17 roku życia, ujawnia się silnie odczuwana samotność emocjonalna. Wyraża się to odczuwanym deficytem pozytywnych uczuć w relacjach dorastających z innymi ludźmi, zwłaszcza tymi szczególnie ważnymi, z którymi zwykle pozostaje się w relacji pewnej intymności. Wzrasta negatywna samoocena dorastających, wyrażająca ich przekonanie o własnych niskich kompetencjach społecznych jako partnerów pożądaných relacji społecznych, co prowadzi do dystresu charakteryzującego się obniżeniem nastroju i innymi negatywnymi emocjami lub uczuciami. Odwołując się do modelu Colemana można więc powiedzieć, że wzrost autonomii z okresu wczesnej adolescencji może być jednym z ważnych predyktorów osamotnienia charakterystycznego dla środkowej adolescencji. Wzorzec związku między autonomią i samotnością emocjonalną ma jednak charakter sekwencyjny, a nie kumulatywny. Oczywiście, zważywszy na wielość możliwych osobistych, społecznych czy sytuacyjnych predyktorów przeżywania samotności, w indywidualnych przypadkach wniosek powyższy niekoniecznie musi być słuszny. Warto zwrócić uwagę, że wyliczone korelacje między samotnością globalną i jej szczegółowymi aspektami a autonomią wyjaśniają około 25% wariancji wspólnej, co generalnie świadczy, że wariancja tych zmiennych pochodzi także z innych, niebadanych tu źródeł.

Prezentowane badania wzmacniają natomiast pogląd, że w okresie wczesnej adolescencji może dochodzić do kumulacji pewnych problemów rozwojowych. Dość dobrze znana jest kumulacja problemów psychosomatycznych związanych z fazą pubertacji (Bee, 2000). W tym czasie pojawiają się także swoiste problemy intrapsychiczne, np. silny wzrost tendencji do autonomii osobowej w początkach dorastania (Dołęga, 2000). Szczegółowa analiza twierdzeń skali *PIA* w tabeli 4 świadczy, że generalnie badani z wczesnych faz dorastania wykazują silny opór emocjonalny wobec wpływów otoczenia kształtujących ich poglądy i postawy, a także ujawniają różnorodne zachowania dystansujące się w stopniu większym niż starsi dorastający.

Młodsza młodzież, zgodnie z przewidywaniem zawartym w hipotezie badawczej, wykazuje silniejszą tendencję do przeżywania samotności społecznej niż starsza. Młodzież starsza natomiast ma tendencję do poszukiwania, a nawet akceptacji stanu samotności lub traktuje go ambiwalentnie. Przeżywanie samotności jest wprawdzie u nich źródłem niepokoju, niskiego poczucia własnej wartości czy braku poczucia bezpieczeństwa, co wyrażają wyniki ogólne w podskali samotności emocjonalnej, ale zarazem stan odczuwanej samot-

ności może być stanem akceptowanym zwłaszcza przez 16-17-latków (por: -item: *Lubię samotność*; $p < 0,006$).

Tabela.4. Porównanie średnich dla poszczególnych itemów *PIA* w czterech podgrupach wiekowych

Nr	Pozycje <i>PIA</i>	Istotność statystyczna różnic między średnimi w podgrupach*					
		0/1	0/2	0/3	1/2	1/3	2/3
1	Wycofuję się z grupy, by spróbować coś zrobić samodzielnie				0,014 2 > 1		0,001 2 > 3
2	Chcę być sam						0,013 2 > 3
3	Kiedy jestem sam, uspokajam się	0,048 0 > 1					
4	Chciałbym by pozwolono mi decydować o wszystkim co mnie dotyczy						
5	Gdy mam coś ważnego do zrobienia, robię to sam						
6	Odпочyiwam z dala od ludzi						
7	Gdy jestem sam w domu czuję się swobodnie						
8	Staram się mieć poglądy na wiele spraw						
9	Zdecydowana większość ludzi to nudziarze	0,024 0 > 1		0,007 0 > 3			
10	Jestem szczęśliwy, gdy nikt ode mnie nic nie chce						0,045 2 > 3
11	Szukam okazji, aby być sam						
12	Lubię pozostawać sam ,by coś przemyśleć						
13	Jestem szczęśliwy, gdy nikogo nie ma w domu						
14	Czasem udaję, że mnie nie ma w domu					0,049 1 > 3	
15	Znam niewiele osób, z którymi warto spędzić czas		0,020 0 > 2				
16	Lubię samotność		0,006 2 > 0		0,025 2 > 1		
17	Przechodzę na drugą stronę ulicy, by nie spotkać znajomych	0,000 0 > 1		0,000 0 > 3	0,001 2 > 1		0,001 2 > 3
18	Tak naprawdę nie interesują mnie sprawy innych ludzi			0,011 0 > 3			0,020 2 > 3
19	Nie należy się zbyt silnie wiązać z ludźmi	0,05 0 > 1		0,033 0 > 3			0,021 2 > 3
20	Nie znoszę, gdy ktoś się dopytuje o moje sprawy			0,015 0 > 3			

* zapis „0 > 1” oznacza na przykład, że średnia w danym stwierdzeniu w podgrupie (0) jest istotnie statystycznie wyższa niż w podgrupie (1)

Warto dodać, że jest to zgodne z rezultatami replikacji badań Colemana przeprowadzonej przez Luca Goossensa i Alfonsa Marcoena (1999) na młodzieży w wieku 11, 13, 15 i 17 lat². W badaniach tych wykryto, że szczególnie osoby w wieku 17 lat mają pozytywny stosunek do sytuacji pozostawania w samotności rozumianej jako czasowe, celowe separowanie się, pozostawanie w dystansie wobec innych ludzi (*solitude: being alone*). Młodzież ta wyraźnie rozróżnia problem negatywnego poczucia samotności od pozytywnych stron pozostawania w stanie odosobnienia (Buchholz, Catton, 1999). Zjawisko samoizolowania się młodzieży jest na tyle charakterystyczne, że bywa czasem zauważane w podręcznikach psychologii rozwojowej (por. Vasta i in., 1995; Bee, 2000).

Podsumowanie

W prezentowanych badaniach pokazano dynamikę zmian w nasilaniu się dwóch ważnych problemów okresu adolescencji: autonomii i samotności. Okazuje się, że wzorzec dynamiki analizowanych zmian jest związany nie tylko z czynnikiem wieku, ale jest zależny od tego, jaki aspekt samotności jest brany pod uwagę. Z punktu widzenia teorii centralnych problemów można powiedzieć, że w okresie dorastania, zwłaszcza w jej początkowej fazie dochodzi do synchronizacyjnej kumulacji tendencji autonomizacyjnych i poczucia samotności społecznej, jednak ten kumulatywny wzorzec dynamiki zmian rozwojowych nie dotyczy emocjonalnego i egzystencjalnego aspektu samotności.

We wczesnej fazie dorastania dostrzec można kumulowanie się problemu silnej tendencji do autonomicznego działania, uzyskiwania niezależności poznawczej i emocjonalnej oraz jednoczesną tendencję do przeżywania przez młodych ludzi samotności społecznej. Kumulacja silnego dążenia do autonomii i jednoczesnego odczuwania niskiej satysfakcji z przebiegu relacji społecznych we wczesnej adolescencji może wywoływać nasilenie trudności adaptacyjnych i zgodnie z koncepcją Colemana stanowić predyktor bardziej złożonych problemów rozwojowych w fazach późniejszych, np. problemu niskiego poczucia własnej wartości, czy trudności z nawiązywaniem i utrzymywaniem satysfakcjonujących relacji interpersonalnych o wyjątkowym znaczeniu emocjonalnym. Zjawisko to można traktować jako psychologiczny koszt przemian rozwojowych we wczesnej fazie dorastania. Dorastający muszą bowiem rozwiązać dylemat zaspokojenia potrzeby rozwoju własnej indywidualności czy niezależności osobowej oraz jednoczesnego zaspokajania potrzeby dysponowania bliskimi relacjami społecznymi o wysokim stopniu intymności (por. Noom, Dekovic, Meeus, 1999). Kosztem tego jest wzrost przeżyć związanych z samotnością emocjonalną w środkowej fazie adolescencji. Ujawnione w prezentowanych badaniach „przesunięcie w czasie rozwojowym” tendencji do samoizolowania się chroni młodych ludzi przed kumulacją omawianych tu problemów i może łagodzić ich przebieg. Ujawnia się tu zatem asynchroniczny wzorzec dynamiki zmian w nasilaniu się autonomii oraz poczucia samotności emocjonalnej dorastających.

Jest charakterystyczne, że czynnik wieku nie wpływa natomiast na zmienność w zakresie samotności egzystencjalnej dorastających i w związku z tym trudno jest tu mówić o jakiegokolwiek wzajemnej dynamice autonomii i samotności egzystencjalnej w okresie

² Starszej młodzieży nie badano.

dorastania. Warto jednak dodać, że autonomia i samotność egzystencjalna u badanej młodzieży korelują ze sobą w sposób istotny. Pozostają więc ze sobą we współzależności z innych powodów niż czynnik czasu. Ten zakres problemowy wymaga jednak odrębnych studiów teoretycznych i empirycznych.

Podsumowując można powiedzieć, że teoretyczny model centralnych problemów dorastania Colemana ma pewną wartość heurystyczną. Można w jego ramach opisywać dynamikę jednoczesnych lub sekwencyjnych „dużych” zmian rozwojowych (gdy mierzone są problemy psychologiczne jako zmienne globalne), a także ujawniać szczegółowe aspekty i wskaźniki tych problemów (np. gdy badane są zmienne itemowe w stosowanych narzędziach pomiaru). Podejście takie pozwala ujmować zagadnienia rozwojowe w sposób wieloaspektowy i wyjaśniać, dlaczego niektórzy dorastający mogą przeżywać poważne trudności rozwojowe i przystosowawcze, ale większości udaje się wejść w dorosłość z nowymi możliwościami rozwojowymi. Oczywiście, w świetle potocznego poglądu o wzroście zaburzeń rozwoju i zjawisk patologii społecznej wśród współczesnej młodzieży, określenie proporcji w tym zakresie zależy od tego, co uważa się za normatywne dla rozwoju młodzieży i przystosowawcze społecznie. To zaś wymaga aktualnych badań populacyjnych weryfikujących ten potoczny pogląd.

LITERATURA CYTOWANA

- Bee, H. (2000). *The developing child*. Boston, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Allyn and Bacon.
- Beyers, W., Goossens, L. (1999). Emotional autonomy, psychosocial adjustment and parenting: interactions, moderating and mediating effects, *Journal of Adolescence*, 22 (6), 753- 769.
- Bingham, C. R., Miller, B. C., Adams, G. R. (1990). Correlates of age at first sexual intercourse in national sample of young woman, *Journal of Adolescent Research*, 5, 18-33.
- Brown, B. B., Eicher, S. A., Petrie, S. (1986). The importance of peer group („crowd”) affiliation in adolescence, *Journal of Adolescence*, 9, 73-96.
- Brzezińska, A., Trempała, J. (2000). Modele i strategie badania zmiany rozwojowej. W: J. Strelau (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki* (s. 229-283). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Buchholz, E. S.; Catton, R. (1999). Adolescents' perceptions of aloneness and loneliness, *Adolescence*, 34 (133), 203-213.
- Bull, N. J. (1970). *Moral judgement from childhood to adolescence*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Coleman, J. C. (1974). *Relationships in adolescence*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Coleman, J. C. (1978) Current contradictions in adolescent theory, *Journal of Youth and Adolescence*, 7, 1-11.
- Coleman, J. C. (1979). Current views of the adolescent process. W: J. C. Coleman (red.) *The school years: current issues in the socialization of young people* (s. 1-23). London: Methuen.

- Coleman, J. C. (1989). The focal theory of adolescence: a psychological perspective. W: K. Hurrelmann, U. Engel (red.) *The social world of adolescence: international perspectives* (s. 43-56). Berlin: De Gruyter.
- Coleman, J. C., Hendry, L. B. (1990). *The nature of adolescence*. Wyd. II. London: Routledge.
- Coleman, J. C. (1997). Dojrzewanie. W: P. E. Bryant, A. W. Colman, (red.) *Psychologia rozwojowa* (s. 87-108). Poznań: Zysk i S-ka.
- Dołęga, Z. (1999). *Badania nad poczuciem samotności w okresie dorastania*. Materiały XXX Zjazdu PTP, Warszawa: Wyd. PTP.
- Dołęga, Z. (2000). Autonomia w okresie dorastania, *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 12, 77-87.
- Goossens, L., Marcoen, A. (1999) Relationships during adolescence: constructive vs. negative themes and relational dissatisfaction, *Journal of Adolescence*, 22, 65-79.
- Góralski, A. (1974). *Metody opisu i wnioskowania statystycznego*. Warszawa: PWN.
- Gurycka, A. (1991). *Światopogląd młodzieży*. Warszawa: Wyd. PTP.
- Hendry, L. B. Glendinning, A., Shucksmith, J. (1996). Adolescent focal theories: age-trends in developmental transitions, *Journal of Adolescence*, 19, 307-320.
- Loevinger, J., Cohn, L., Redmore, C., Bonneville, L., Streich, D., Sergent, M. (1985). Ego development in college, *Journal of Personality i Social Psychology*, 48, 947-962.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Miller, B. C., Moore, K. A. (1990). Adolescent sexual behavior, pregnancy, and parenting: research through the 1980s, *Journal of Marriage and the Family*, 52, 1025-1044.
- Noom, M. J., Dekovic, M., Meeus, W. H. J. (1999). Autonomy, attachment and psychosocial adjustment during adolescence: A double-edged sword?, *Journal of Adolescence*, 22(6), 771-783.
- Obuchowska, I., (1996). *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- Obuchowski, K. (1985). Autonomia jednostki i autonomia osoby. W: J. Reykowski, O. W. Owczynnikowa, K. Obuchowski (red.) *Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości* (s. 75-100). Wyd. II. Wrocław: Ossolineum.
- Obuchowski, K. (1997). Zmiana osobowości – założenia i tezy, *Forum Psychologiczne*, 2, 21-34.
- Piaget, J. (1967). *Rozwój ocen moralnych*. Warszawa: PWN.
- Przetacznik-Gierowska, M., Tyszkowa, M. (1996). *Psychologia rozwoju człowieka*. T. 1. Warszawa: PWN.
- Rembowski, J. (1992). *Samotność*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Rokach, A., Brock, H. (1997). Loneliness: A multidimensional experience, *A Journal of Human Behavior*, 43(1), 109.
- Sayag, P. L. (1993). Adolescents' concerns over relationships: a test of Coleman's focal theory, *Dissertation Abstracts International*, 54, (2), 478-A, University Microfilms No. DA93-15721.
- Siddique, C. M., D'Arcy, C. (1984). Adolescence, stress and psychological well-being, *Journal of Youth and Adolescence*, 13, 459-474.

- Simmons, R. G., Burgeson, R., Carlton-Ford, S., Blyth, D. A. (1987). The impact of cumulative change in early adolescence, *Journal of Youth and Adolescence*, 58, 1220-1234.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Violato, C., Holden, W. B. (1988). A confirmatory factor analysis of a four-factor model of adolescent Concerns, *Journal of Youth and Adolescence*, 17, 101-113.